

DOI 10.33294/2523-4234-2024-34-1-146-168

УДК 252.9:[281.5УГКЦ:282]

ORCID: 0000-0003-3226-0301

Петро Васильович Сабат

Запровадження богослужіння Хресної дороги в УГКЦ та історія його формування і звершення у світлі літургійного благочестя як Східної, так і Західної традиції Церкви

У статті висвітлений процес зародження та формування богослужіння Хресної дороги в Церкві. Вказане джерело на основі чого воно сформувалося. Представлений час появи Хресної дороги в Церкві. Назване місце із якого вона почала звершуватися. Розкрито мету звершення Хресної дороги для вірних.

Простежені етапи формування Хресної дороги в Східній та Західній традиції. Виявлено, що редакції стацій Хресної дороги в двох традиціях (Східній та Західній) є відмінними. Досліджено, що Хресна дорога в Східній традиції є не простим повторенням Західної традиції Хресної дороги, а має свій відмінний від заходу богослужбовий текст. Встановлено, що вона є ходовим богослужінням в Східній традиції і природнім місцем її звершення є зупинки по місту, селу, чи просто навколо храму. Зауважено, що в Західній традиції на відміну від Східної традиції, літургійне богослов'я дозволяє звершення Хресної дороги в костелі (храмі). Підкреслено, що кількість стацій Хресної дороги в ході століть була різною.

Досліджено, що практика поміщати чотирнадцять зображень, чи скульптурних композицій стацій Хресної дороги по периметру, як це є у Західній традиції в костелі (храмі) суперечить богослов'ю іконографічного розпису східного храму. Розкрито, чому практика поміщення в східному храмі зображень чотирнадцяти стацій Хресної дороги суперечить богослов'ю іконографічного розпису східного храму та є недопустимою. Виявлено, який головний акцент стоїть в іконографії розпису східного та західного храму.

Встановлено причину запровадження богослужіння Хресної дороги в церковну практику Східної та Західної Церкви в період Великого посту. Підкреслено, що вона є унікальним церковним богослужінням, під впливом якого людина може не тільки сокрушити своє серце для навернення, але пізнати свого небесного Творця та жити згідно з Його волею.

В статті досліджено, хто спричинився до поширення Хресної дороги в Київській церкві та у якій редакції. З'ясовано, коли в УГКЦ увійшла практика звершувати Хресну дорогу та у якій редакції – східній чи західній. Виявлено, що в УГКЦ повстало багато редакцій на чотирнадцять стацій традиційної Хресної дороги. Висвітлено, як звершення Хресної дороги в храмах УГКЦ дало подекуди поштовх до нехтування богослов'ям розпису східного храму через встановлення зображень чотирнадцяти стацій Хресної дороги поверх ікон у храмі чи на їх місці.

Повідомлено, що в Церквах Володимирового хрещення (ПЦУ та УГКЦ) Хресна дорога в сьогоденні звершується в час Великого посту особливо по п'ятницях. Зауважено, що вона

III. ФІЛОСОФСЬКІ ТА БОГОСЛОВСЬКІ АСПЕКТИ РЕЛІГІЙНОСТІ

відбувається щорічно у Велику п'ятницю у м. Єрусалимі та у м. Римі (у Колізеї) під проводом Папи Римського. Зазначено, що вона належить до т. зв. приватних церковних богослужінь в Церквах Володимирівського хрещення, а її звершення залишається на розсуд настоятеля тієї чи іншої парафії.

Підкреслено, що Хресна дорога, як церковне богослужіння є особливо популярною не тільки в Західній традиції, а також у Східній, тому є безглуздо виступати проти його звершення в сьогоднішні, як це робить РПЦ чи УПЦ МП.

Ключові слова: Хресна дорога, Великий піст, Східна традиція, Західна традиція, Київська церква, РКЦ, УГКЦ

Petro Sabat

The introduction of the Way of the Cross in the UGCC and the history of its formation and celebration in the light of the liturgical piety of both Eastern and Western traditions of the Church

The process of the emergence and formation of the Way of the Cross worship in the Church is highlighted. The source that this worship formation has been based upon is cited. The time of the emergence of the Way of the Cross in the Church is specified. The place where the Way of the Cross celebrations began is named. The purpose of the Way of the Cross worship for the faithful is represented.

Stages of the Way of the Cross formation are traced both in Western and Eastern traditions. It is found that editions of the stations in both traditions (Western and Eastern) are different. It is shown that the Way of the Cross in Eastern tradition is not just a duplication of the one in Western tradition but has its particular liturgical text. It is found that the Way of the Cross in Eastern tradition is a type of pilgrimage and the usual way of its celebration is stopping at the stations around towns, villages or churches. It is stated that the liturgical theology of Western tradition (unlike Eastern one) allows the celebration of the Way of the Cross inside of the church. It is emphasized that the quantity of Stations of the Cross over the course of centuries was different.

It is noted that there are two editions of the Way of the Cross in the Roman Catholic Church: traditional and biblical. The difference between the traditional and the biblical editions of the Way of the Cross is shown. The name of the Pope of Rome who has determined the number of fourteen stations of the Way of the Cross for the Roman Catholic Church is specified. It is defined that the number is unchanged until now. It is also stated when and who composed the text of the fourteen stations of the traditional Way of the Cross. It is noted that the text of every of the fourteen stations of the Way of the Cross in the Roman Catholic Church has its appropriate visual representation. It is found out who introduced the biblical Way of the Cross to the Roman Catholic Church.

The research has shown that the practice of placing of the fourteen images or statue compositions of the Way of the Cross around the perimeter, as it is in the churches (chapels) of Western tradition, contradicts the theology of the icon and iconography in Eastern churches. It is explained why the practice of placing of fourteen stations images of the Way of the Cross in Eastern church contradicts the theology of the icon of Eastern churches and is not acceptable. The main emphasis in the iconography of Eastern and Western church is specified.

The reason for the Way of the Cross introduction into the Lent practice of Eastern and Western Church is determined. It is stressed that the practice is a unique worship of the Church that not just helps the faithful to experience a conversion of heart but also to know our Heavenly Creator and to live in accordance with His will.

It is found out that among theologians at present there is the opinion that Passion of the Lord cannot be separated from Paschal Mystery as it was in the Middle Ages. It is stressed that theologians

recommend introducing the fifteenth station to the Way of the Cross and it is specified what visual image they suggest depicting on it.

It is shown who has contributed to the popularization of the Way of the Cross in the Kyivan Church and in which edition. It is ascertained when the practice of the Way of the Cross celebration was introduced to the UGCC and in which edition (Eastern or Western). It is found that in the UGCC have emerged many editions of the fourteen traditional stations of the Way of the Cross. It is shown how celebration of the Way of the Cross in churches of the UGCC in certain areas caused the disregarding of the theology of the icon in Eastern churches (chapels) due to placing of the fourteen stations of the Way of Cross instead of icons in the church.

It is stated that in Churches of St. Volodymyr's Baptism (OCU and UGCC), the Way of the Cross is celebrated during Lent, especially on Fridays. It is also emphasized that it is celebrated every year on Good Friday in Jerusalem and in Rome (in the Colosseum) where the Pope is the celebrant. It is noted that the Way of the Cross belongs to so-called private/personal worship services in Churches of St. Volodymyr's Baptism and its celebration is at the discretion of the pastor of a parish.

It is stressed that, as worship, the Way of the Cross is especially popular not just in Western tradition but also in Eastern ones, so it is pointless nowadays to oppose it as it is done in the ROC or in the UOC MP.

Keywords: The Way of the Cross, Lent, Eastern tradition, Western tradition, Kyivan Church, Roman Catholic Church, UGCC

Актуальність дослідження полягає в необхідності об'єктивної реконструкції історичного процесу запровадження Хресної дороги в Київській Русі під час Великого посту та її формування в Церквах Володимирового хрещення, а зокрема в Українській греко-католицькій церкві (далі – УГКЦ) впродовж століть.

Зародження, розвиток і поширення Хресної дороги в УГКЦ до сьогодні розглядалося лише побіжно, у контексті загальніших праць Є. Іванціва (Іванців, 1992, с. 55, 145–146), Д. Блажейовського (Блажейовський, 2002, с. 259–261), С. Кияка (Кияк, 2010, с. 144–145) та ін. Проте ніхто із дослідників не вивчав запровадження та формування цього особливого богослужіння в Церквах Київської традиції, а зокрема в УГКЦ протягом століть у порівняльному ключі Східної і Західної традиції, з одночасним богословським коротким коментарем тексту на стації Хресної дороги, що, власне, й стало **метою** пропонованої статті. Досягнення такої мети неможливе без виконання низки **завдань**, серед яких: висвітлити історію появи Хресної дороги в Східній і Західній традиції, та її поширення на теренах Київській Русі та практикування українськими Церквами Володимирового хрещення, а зокрема УГКЦ; представити та проаналізувати назви чотирнадцяти стацій цього літургійного твору, який використовується в УГКЦ в часі Великого посту; вказати та охарактеризувати місце для звершення цього богослужіння в Східній і Західній традиції, а зокрема в літургійній традиції УГКЦ, розкривши його богословське наповнення та значення для вірних у сьогоднішні. **Наукова новизна** цього дослідження визначається тим, що в ньому вперше представлено, на основі джерел, розвиток і звершення Хресної дороги в Церквах Київської традиції, а зокрема в УГКЦ в X – на початку XXI ст.

Вступ

Після смерті Ісуса Христа, його учні старалися пройти тим шляхом в Єрусалимі, що ішов їх учитель у Страсну п'ятницю (ЛА-2001, с. 112). Відкрито і законно це робити в Римській імперії вони почали за імператора Костянтина Великого, після проголошення ним 13 червня 313 р. Міланського чи Медіоланського едикту (Міланський едикт), який надав дозвіл і можливість легітимно поклонятися християнам істинному Богу. Від тоді паломники дістають право без перешкод їхати до Єрусалиму і проходити тим шляхом, яким ішов сам Ісус Христос у Страсну п'ятницю. Віднайдення Хреста Господнього в 326 р. матір'ю імператора Константина Великого імператрицею Оленою послужило особливим кроком на зосередженні та вшануванні Хреста Господнього у Велику п'ятницю (Про Хресну Дорогу).

Із побудовою у 335 р. на місці де була могила Ісуса Христа храму Гробу Господнього (лат. Sanctum Sepulchrum), чи більш відомого у Східній християнській традиції під назвою храму Воскресіння Христового зростає паломництво до Єрусалиму. Паломники із різних країн світу стараються особливо кожного року в час страсного тижня бути в Єрусалимі і пройти тим шляхом, яким ішов Ісус Христос на Голгофу. На початку звичайно не було ніяких текстів до стацій Хресної дороги (Про Хресну Дорогу) та навіть не був фіксований маршрут на здійснення окремих чи поодиноких стацій Хресної дороги. Термін стація походить від лат. слова "statio", і означає зупинку, стояння.

Паломниця Егерія (чи Сільвія Аквианська), що відвідувала Єрусалим в кінці IV ст. (Дмитриевский, 1907, с. 211), у своїх записках про подорож, т. зв. "Itinerarium або Peregrinatio ad Loca Sancta" ("Паломництво до Святих місць"), написаних вірогідно в 381–384 рр., говорить, що паломники разом із єпископом Єрусалиму процесійно проходили тим шляхом, що проходив Ісус Христос молячись і прославляючи Бога раз в році у Велику п'ятницю. Вона ж звичайно не подає нам ніякого опису обряду до стацій Хресної дороги, адже їх тоді ще не було (Аквианська, 1993, с. 9).

Для паломників в Єрусалимі не одразу, а лише згодом був встановлений фіксований маршрут на здійснення стацій Хресної дороги від руїн фортеці Антонія, де був зал суду Пилата до Храму Воскресіння Христового (чи Гробу Господнього). Цей маршрут через стару частину Єрусалиму був прийнятий, як шлях, яким Ісус Христос ішов на смерть. Вздовж дороги були встановленні окремі стації, щоб відзначати певні події на шляху до Голгофи, які проходив Ісус Христос. Це було зроблено в зв'язку з тим, що в багатьох випадках, паломники могли лише тільки здогадуватись, де відбувалися події пов'язані з хресним ходом Ісуса Христа, оскільки Єрусалим був майже повністю зруйнований Римськими військами у 70 р. (Падіння Єрусалиму). Цей шлях залишається незмінним до сьогодні. Він є відомий, як "Via della Croce", або "Via Dolorosa", що в перекладі з латинської мови на українську називається – "Хресна дорога" чи "Хресний шлях", або "Страсна дорога", тобто дорога, якою проходив Ісус Христос на Голгофу.

Історія виникнення та формування Хресної дороги (Хресного шляху) в Східній традиції

Немає сумніву, що найстарший богослужбовий чин Хресної дороги (Хресного шляху) сформувався в Єрусалимі під впливом 4-ох Євангельських текстів (Мт. 27, 31–34; Мк. 15, 20–22; Лк. 23, 26, 32–33; Ів. 19, 16–17), які описують, як ішов Ісус Христос до місця страти, засуджений на смерть синедріоном (Горбик, 2013). Даний чин був створений правдоподібно ченцями спудеями в Єрусалимі при храмі Воскресіння Господнього (Дмитриевский, 1907, с. 213). Він мав також свій особливий літургійний характер (Головков, 2003, с. 22–23). Сьогоднішній чин Хресної дороги (східної редакції) був складений не пізніше XV ст. під впливом Західної традиції (Головков, 2003, с. 22–23).

В часах, коли владу над Палестиною захоплювали мусульмани, і забороняли у Єрусалимі всі прилюдні вшанування І. Христа, тоді чин Хресної дороги відбувався тільки на Голгофі чи навіть деколи у храмах, де спочатку лише згадували деякі сцени зі Страстей Господніх: ув’язнення Христа, бичування, коронування тернями (Про Хресну дорогу).

Незважаючи на заборону мусульман звершувати Хресну дорогу в Єрусалимі, вона не зникла із Східної традиції, а продовжує, як і колись, звершуватися сьогодні в Єрусалимі по місцях, якими йшов колись І. Христос на Голгофу.

В Єрусалимі у Страсну п’ятницю кожного року Хресна дорога (Хресний шлях) звершується під проводом великої кількості віруючих. Щороку Хресна дорога у Велику п’ятницю в Єрусалимі пригадує віруючим та паломникам день розп’яття і смерті І. Христа (сьогодні – Страшна п’ятниця). Під час процесії Хресної дороги віруючі та паломники із різних країн світу несуть хрести різних розмірів, співають гімни та прочитують уривки з Євангельських текстів про страждання та смерть Ісуса Христа. Маршрут процесії Хресної дороги розпочинається від Левових воріт Старого міста, неподалік від місця, де стояла римська фортеця Антонія, веде на захід по Старому Єрусалиму до Храму Гробу Господнього. Хресна дорога (чи Хресний шлях) до Голгофи за традицією, проходить із чотирнадцятьма зупинками-стаціями. Перші дев’ять зупинок проходять вздовж Хресного шляху або Скорботної дороги, інші п’ять відбуваються на території храму Гробу Господнього (Головков, 2003, с. 23–24).

Практика звершення чину Хресної дороги у східній правдоподібно текстовій редакції Єрусалимської церкви звершувалася і в Київській православній церкві, віленським православним братством у кінці XVI початку XVII ст. (ДПОПБ-1853, с. 97–101).

В Україні практика звершення чину Хресної дороги у східній текстовій редакції особливо є поширена в сьогоденні під час Великого посту. В наш час багато православних священників Волині та Західної України за традицією, яка бере коріння із Єрусалиму, звершують Хресну дорогу (чи Хресний шлях), яка молитовно спогадує про страждання Спасителя світу Ісуса Христа (Горбик, 2013).

Хресна дорога у східній текстовій редакції звершується сьогодні в Православній церкві України (Українській православній церкві Київського патріархату) (далі ПЦУ

III. ФІЛОСОФСЬКІ ТА БОГОСЛОВСЬКІ АСПЕКТИ РЕЛІГІЙНОСТІ

(УПЦ КП)). Вона приписує початок звичайний (Благословенне Царство...), псалом 142 (Господи, вислухай молитву мою..., Бог – Господь, і явився нам...), псалом 90 (Хто живе під покровом Всевишнього...); вступну молитву (Ісусе, Спасителю наш, розп’ятий на хресті...); чотирнадцять стацій Хресної дороги (1. Ісуса Христа засуджують на смерть; 2. На Ісуса Христа покладають Хрест; 3. Ісус Христос перший раз падає під вагою Хреста; 4. Ісус Христос зустрічає Свою страждаючу Матір; 5. Кірінеянин Допмагає Ісусу Христу нести Хрест; 6. Ісус Христос витирає обличчя рушником Вероніки; 7. Ісус Христос Вдруге падає під вагою Хреста; 8. Ісус Христос звертається до плачучих Жінок; 9. Ісус Христос втретє падає під вагою Хреста; 10. Кати здирають одяг з Ісуса Христа; 11. Ісуса розпинають на Хресті; 12. Ісус Христос помирає на хресті; 13. Ісуса Христа знімають з Хреста; 14. Ісуса Христа кладуть у могилу) із відповідним текстом, ектенію, молитву (Господь, Ісус Христос, за все Твої важкі страждання, які Ти благоволив прийняти на Себе за наші гріхи, прийми від нас, грішних і недостойних, хоча цей Хресний Шлях, який ми відслужили...) та відпуст (див. Горбик, 2013). Вартує підкреслити, що дана редакція Хресної дороги відрізняється від редакції Хресної дороги, яка звершується в сьогоднішній у Римо-католицькій (далі – РКЦ) чи УГКЦ. Вона в ПЦУ (УПЦ КП) нагадує східний літургійний чин.

Незважаючи на необґрунтовану критику частини православної ієрархії та віруючих, які бачать у ній відгомін “латинізації” і “католицьких практик”, та тільки “відхід від чистого православ’я” деяка частина православної ієрархії та вірних все ж таки практикує її та наголошує, що католицькі “пасіони” чи католицька “Хресна дорога” є відмінною у текстовій редакції від чину Хресної дороги (чи Хресного шляху) у східній текстовій редакції (Горбик, 2013).

Важливо розуміти, що Хресна дорога в Східній традиції є не простим повторенням Західної традиції звершення Хресної дороги, а самобутнім східним аскетичним літургійним чином, який зародився на Сході в Єрусалимі скоріше ніж почав існувати та практикуватися на Заході, та має свій відмінний від заходу богослужбовий текст.

Протоієрей С. Горбик, щодо розуміння східної редакції тексту Хресної дороги підкреслює: “Нам не дано було бути присутнім при Стражданнях і Смерті Господа Ісуса Христа. І служба “Хресної дороги” не переносить нас у ті далекі часи, коли Господь страждав на Хресті. Вона, указуючи на образ Христових Страждань і Смерті, як метрономом змушує вивірити нас свій духовний стан. Чи приймаємо ми на себе добровільний хрест самозречення й проходження за Христом? Чи здатні ми, як і Христос, також безмовно й смиренно переносити образи й образи від наших ближніх і далеких? Чи можемо ми так само, як і Христос, щиро молитися за наших кривдників? Чи вистачає в нас сил добровільно розпинати свої страсті, бажання плоті й гріховні помисли, уподібнюючись Христу, що добровільно прийняв Розп’яття й смерть за нас? (цит. за Горбик, 2013)”

Протоієрей С. Горбик наголошує: “при служінні “Чину Хресної дороги” православним віруючим категорично не можна не тільки влаштувати з нього театральну виставу, але й користуватися католицькими (у тому числі й греко-католицькими) текстами чина “Хресної дороги”. Ми настійно призиваємо користуватися текстами,

які складені православними богословами й одержали благословення правлячого православного архієрея (цит. за Горбик, 2013)”.

В Східній традиції, окрім приватного (чи паралітургійного) церковного богослужіння Хресної дороги (чи Хресного шляху) у час Великого посту (див. Рудейко, 2015, с. 148), може звершуватися також чин Пасії (див. Сабат, 2014, с. 55–67), чи Акафісту до Страстей Христових (див. ПИЧ-2000; КІАСХ-2001; ПИЧ-2003; ПЗСМ-2006; МС-2009, с. 138–155; ПИЧ-2013), для яких природнім місцем звершення є храм, а метою яких, як і Хресної дороги є застанова над муками, стражданнями та смертю Ісуса Христа, через які звершилося відкуплення людського роду.

Важливо є пам’ятати, що Хресна дорога (чи Хресний шлях) та Пасія в Східній традиції, вказуючи на образ Христових Страждань і Смерті, заставляє вірних знову відчуті і зрозуміти всю глибину подвигу, який зробив Ісус Христос, коли вони під час Великого посту найгостріше відчують потребу в своєму спасінні (Сабат, 2014, с. 66).

Історія виникнення та формування Хресної дороги в Західній традиції

Перебуваючи в Єрусалимі, паломники із Європи забирали із собою масло з лампадок, яке горіло навколо гробу Ісуса Христа, і різні реліквії зі святих місць. Повернувшись додому (у різні країни Європи) вони деколи намагались відтворити те, що бачили на Святій Землі, зокрема і Хресну дорогу (Кунцлер, 2013, с. 491).

Як найточніше копіювання Єрусалимської Хресної дороги паломниками в своїх країнах мало важливу мету. Не всі християни могли здійснити паломництво до Святої Землі, причин чимало: велика відстань, матеріальна скрута, а також перебування Єрусалиму під владою мусульман. Саме тому відтворення стацій Хресної дороги у місцях проживання вірних мали замінити їм головне місто паломництва християнського світу – Єрусалим (Сабат, 2012).

Особливо набожність до Хресної дороги в Західній традиції почала формуватися після 1342 р., коли монахи францисканського ордену отримали під свою опіку священні місця в Святій Землі. Монахів францисканців після цього часто починають асоціювати із набожностями до стацій Хресної дороги та вважати тими, які в особливий спосіб спричинилися до поширення Хресної дороги в Західній традиції (Сабат, 2012).

В кінці XVI ст., коли Єрусалим був під турецьким пануванням, і паломники не могли відвідувати місто та поклонятися місцям, що пов’язані з хресним ходом Ісуса Христа, тоді Хресна дорога дуже швидко поширилася по цілій Європі (Сабат, 2012). До поширення і звершення Хресної дороги в Західній традиції (у РКЦ) в особливіший спосіб спричинилися Римські Архієреї, які надавали навіть відпусти тим вірним, які практикували дане богослужіння.

В XVII ст. бачимо також продовження та особливе поширення Хресної дороги в Західній традиції (у РКЦ). Посприяло цьому найперше розпорядження папи Інокентія XI у 1686 р., яке дозволило монахам францисканцям (і лише їм) споруджувати зображення із подіями хресного ходу Ісуса Христа в храмах. Довший час також і право

III. ФІЛОСОФСЬКІ ТА БОГОСЛОВСЬКІ АСПЕКТИ РЕЛІГІЙНОСТІ

щодо кількості стацій Хресної дороги (чи Хресного шляху) та їх встановлення в РКЦ належало монахам францисканцям. Лише за їхньої відсутності в певній місцевості єпископ міг делегувати на відкриття стацій Хресної дороги або стацій Хресного шляху, іншого священника (Хресна дорога).

До поширення практикування Хресної дороги в даному столітті дав поштовх також і привілей папи Інокентія XI монахам францисканцям на всі відпусти для тих вірних, які пройдуть стаціями Хресної дороги в їхніх храмах. Папа Бенедикт XIII розширив цей привілей у 1726 р. на всі храми, а через п'ять років, тобто у 1731 р., папа Климент XII в т. зв. "Clementine Instructiones" ("Інструкції Климента") дозволив всім храмам мати стації Хресної дороги і встановив їх кількість числом чотирнадцять. Із того часу це число чотирнадцяти стацій Хресної дороги є незмінне по сьогоднішній день (Сабат, 2012). Відтоді в РКЦ Хресна дорога матеріально почала відображатися (та символізуватися) у вигляді чотирнадцяти зображень того трагічного і останнього ходу Ісуса Христа на Голгофу.

У 1742 р. папа Бенедикт XIV закликав духовенство збагатити всі костели (храми) чотирнадцятьма стаціями Хресної дороги. Звершення Хресної дороги в костелі за папи Бенедикта XIV прирівнювалося до відвідин святого місця, – Єрусалиму. Аби втілити бажання папи, щоб як найбільше храмів мали розміщені у себе стації Хресної дороги, францисканець Леонард Мауріціо з Порто встановив їх у більш як 570-ти костелах Італії, а Альфонс Лігуорі у 1787 р. написав текст для чотирнадцяти стацій Хресної дороги, який почав використовуватися більшістю католиків (Хресна дорога).

Редакція Хресної дороги, укладеної Альфонсом Лігуорі (у 1787 р.), містить чотирнадцять стацій. Вони мають наступні назви:

- I стація. Ісуса засуджують на смерть;
- II стація. Ісус бере на себе хрест;
- III стація. Ісус падає перший раз під хрестом;
- IV стація. Ісус зустрічає свою Матір;
- V стація. Симон з Кириної допомагає Ісусові нести хрест;
- VI стація. Вероніка витирає Ісусове обличчя;
- VII стація. Ісус вдруге падає під хрестом;
- VIII стація. Ісус просить Єрусалимських жінок, щоб плакали над особистими гріхами;
- IX стація. Ісус падає третій раз;
- X стація. З Ісуса здирають одяг;
- XI стація. Ісуса прибивають до хреста;
- XII стація. Ісус вмирає на хресті;
- XIII стація. Ісуса знімають із хреста;
- XIV стація. Ісуса кладуть до гробу (ХД-2004)

Важливо є зауважити, що третя, четверта, шоста, сьома і дев'ята стації Хресної дороги конкретно не описані в Святому Письмі, а також опис тринадцятої стації св. Альфонса Лігуорі не вказує, як тіло Ісуса Христа було покладене в руки його матері Пречистої Діви Марії.

Текст із чотирнадцяти стацій Хресної дороги св. Альфонса Лігуорі став традиційним в Західній традиції у РКЦ. Із кінці XVIII ст. він розпочинає звершуватися кожної п’ятниці протягом періоду Великого посту, здійснюючи своєрідний богослужбовий чин під назвою Хресна дорога, або Страсна дорога, чи Хресний шлях, який можемо спостерігати і до сьогодні (Сабат, 2012).

Для того, щоб назви до чотирнадцяти стацій Хресної дороги та їх текст був більш узгодженим із біблійними подіями, окрім традиційної Хресної дороги в РКЦ, папа Іван Павло II увів також біблійну Хресну дорогу на Велику п’ятницю у 1991 р. (див. UDC-1991; Хресна дорога).

Редакція біблійної Хресної дороги містить такі назви чотирнадцяти стацій:

- I стація. Ісус в Гетсиманському саду (і);
- II стація. Ісуса після зради Юди заарештовують;
- III стація. Ісуса звинувачує Синедрион;
- IV стація. Петро відрікається Ісуса;
- V стація. Пилат судить Ісуса;
- VI стація. Ісуса бичують і вдягають у терновий вінок;
- VII стація. Ісус бере свій хрест;
- VIII стація. Симон допомагає Ісусові нести хрест;
- IX стація. Ісус зустрічає дочок ерусалимських;
- X стація. Ісус розіп’ятий;
- XI стація. Ісус обіцяє місце в Царстві доброму розбійнику;
- XII стація. Ісус довіряє Марію і Івана один одному;
- XIII стація. Ісус помирає на хресті;
- XIV стація. Ісуса кладуть до гробу (див. VC-2023; Martini, 2023).

Починаючи з 1991 р., папа Іван Павло II щороку у Велику п’ятницю звершував біблійну Хресну дорогу в м. Римі у Колізеї (*Storia della Via Crucis*). Він завжди сам ніс Хрест від стації до стації, поки хвороба не обмежила його сили. Перед смертю в 2005 р., він спостерігав за її здійсненням під проводом кардинала Й. Рацінгера (UDC-2005) зі своєї приватної каплиці у Ватикані. Його наступник, папа Бенедикт XVI, у 2007 р. затвердив біблійну редакцію стацій Хресної дороги для розважань та публічних відправ (Сабат, 2012). Від 2006 р. (див. VCAC-2006; UDC-2007; UDC-2008) до 2009 р. (див. UDC-2009) папа Бенедикт XVI кожного року звершував її у Велику п’ятницю в м. Римі в Колізеї, а із 2010 р. (див. UDC-2010) до 2012 р. (див. UDC-2011; Venerdì santo. Passione del Signore) вже звершував традиційну Хресну дорогу. Теперішній папа Франциск, як і його попередник – папа Бенедикт XVI, від 2013 р. продовжував традицію звершення Хресної дороги, але вже також традиційної, а не біблійної по Великих п’ятницях кожного року в Колізеї до 2016 р. (див. UDC-2013; UDC-2014 UDC-2015; UDC-2016). В 2017 році папа Франциск у Велику п’ятницю в Римі у Колізеї звершував вже біблійну Хресну дорогу (див. UDC-2017), а в 2018 р. (див. UDC-2018;) та 2019 р. (див. UDC-2019) папа Франциск у Велику п’ятницю в м. Римі у Колізеї вже знову звершував традиційну Хресну дорогу. В 2020 р. папа Франциск у Велику п’ятницю через коронавірус звершував Хресну дорогу також традиційну (див. VC-2020) на подвір’ї ватиканської базиліки Св. Петра, без участі

III. ФІЛОСОФСЬКІ ТА БОГОСЛОВСЬКІ АСПЕКТИ РЕЛІГІЙНОСТІ

вірних на площі Св. Петра (див. VCDVS-2020). В 2021 р. знову через пандемію коронавірусу папа Франциск у Велику п'ятницю звершував традиційну Хресну дорогу (див. VC-2021) на подвір'ї ватиканської базиліки Св. Петра без участі вірних на площі Св. Петра (Papa Francesco, la via crucis). В 2022 р. папа Франциск у Велику п'ятницю у м. Римі в Колізеї звершував знову біблійну Хресну дорогу (див. VC-2022). В 2023 р. папа Франциск у Велику п'ятницю у м. Римі в Колізеї (див. Venerdì Santo "Passione del Signore") вже звершував традиційну Хресну дорогу (див. VC-2023).

Важливо є підкреслити, що в той же час, коли назви чотирнадцяти традиційних чи біблійних стацій зберігаються, то їх редакції (тексти) існують різні, навіть в одній і тій самій РКЦ. До речі, навіть написати тексти розважань для чотирнадцяти стацій біблійної чи традиційної Хресної дороги, що відбувалася чи відбувається під проводом папи в Римі (у Колізеї), кожного року у Велику п'ятницю запрошували та запрошують писати різних людей. В минулому авторами текстів для папи Римського були навіть декілька не католиків (Хресна дорога).

Необхідно є зауважити, що в Україні РКЦ виконує традиційну Хресну дорогу із чотирнадцятьма стаціями, хоча має декілька зразків чи редакцій текстів цієї Хресної дороги для дорослих та дітей (див. ЛА-2001, с. 112–122). Від богословів західної традиції в останніх часах звучить заклик, що страсті Господні не можна відокремлювати від пасхальної благовісті, як це було у середньовіччі, тому вони рекомендують навіть увести і п'ятнадцяту стацію Хресної Дороги, яка би зображала порожній гріб, як символ Воскресіння (Kramer, 1957; Кунцлер, 2013, с. 491).

Окрім традиційної та біблійної Хресної дороги (у своїх різних текстових редакціях) також звершується до сьогодні і театралізована Хресна дорога вірними РКЦ, яка бере свої коріння із середньовіччя, коли вірні бажали через відповідних підібраних персонажів зобразити Хресний шлях на Голгофу І. Христа, та мати можливість візуально та емоційно пережити події Його мук і страждання (Брокгауз, Ефрон, 1890–1907).

Важливо є пам'ятати, що у Західній традиції такі *пассійні богослужіння*, як "Містерії", "Пассіїони", та "Хресні Дороги", традиційно представляються своєю яскравою емоційністю та образним вираженням (Сабат, 2014, с. 66). Їх головним результатом є спроба зрозуміти, що відчував І. Христос в момент несення Хреста, залишений учнями і оплакуваний натовпом, яких мук зазнав Він на Хресті в момент Розп'яття і т. д. (Сабат, 2014, с. 66). У Західній традиції таким чином через *пассійні богослужіння* християнин повинен відчути всю жахливість останніх днів земного життя Ісуса, усвідомити і свою провину за смерть Христа, та пізнати свою гріховність і прийти до покаяння (Сабат, 2014, с. 66). Проте потрібно не забувати, що не завжди емоційний стан людини може бути щирим і направлений до покаяння.

Запровадження Хресної дороги в приватну богослужбову практику УГКЦ

Через відсутність джерел неможливо довести чи заперечити, що практика звершення чину Хресної дороги у східній (Єрусалимській) текстовій редакції була поширена чи відсутня під час Великого посту в приватній літургійній практиці УГКЦ. Можна констатувати, що протягом XVII–XX ст. в приватній літургійній практиці

УГКЦ в Україні, Хресна дорога була поширена у західній текстовій редакції, проте вона не була широко розповсюджена, а практикувалася переважно по монастирях чину св. Василя Великого чи монахами даного чину. Хресна дорога у західній текстовій редакції особливо поширилася у Станіславівській єпархії (сьогоднішній Івано-Франківській Архієпархії УГКЦ) за єпископа Григорія Хомишина (1904–1945) (Блажейовський, 2002, с. 260), а потім розповсюдилась по інших єпархіях УГКЦ в Україні та світі (Кияк, 2010, с. 144–145).

Традиційну Хресну дорогу (св. Альфонса Лігуорі), що налічує чотирнадцять стацій (які були вище нами представлені), перейняла УГКЦ (див. ПЗСМ-2006, с. 149–170) від РКЦ. Особливе її поширення припадає на кінець ХХ ст.

Після виходу УГКЦ із підпілля в кінці ХХ ст. постало багато варіантів чи редакцій приватних текстів до традиційних чотирнадцяти стацій Хресної дороги, серед них навіть була одна потверджена церковною владою, як “Екологічна Хресна дорога”, що вийшла друком за благословенням правлячого єпископа Івано-Франківської єпархії УГКЦ Кир Володимира Війтишина в 2011 р. (див. ЕХД-2011, с. 2, 4). На сьогодні в УГКЦ найпоширенішими серед них є:

- Хресна дорога віршована (див. Хресна Дорога (Віршована));
- Хресна дорога словами Святого Письма (див. Хресна дорога словами Святого Письма);
- Хресна дорога (для молоді) (див. Хресна дорога (для молоді));
- Хресна дорога за душі в чистилищі (див. Хресна дорога за душі в чистилищі);
- Хресна дорога ненародженого (див. Хресна дорога ненародженого);
- Хресна дорога (Ненародженої дитини) (див. Хресна дорога (Ненародженої дитини));
- Хресна дорога (Слідами людського терпіння) (див. Хресна дорога (Слідами людського терпіння));
- Екологічна Хресна дорога (див. ЕХД-2011).

Із початком ХХІ ст. до традиційних чотирнадцяти стацій даної Хресної дороги стає подекуди практикою в УГКЦ, в Україні додавали і п’ятнадцяту стацію Хресної дороги. Воскресіння Ісуса Христа.

Хресна дорога не належить до циклу добового кола і не належить до публічних церковних богослужінь в УГКЦ. Вона належить до т. зв. приватних церковних богослужінь. Про звершення Хресної дороги в літургійній практиці УГКЦ нічого не говорить і не прописує церковний устав (ТУГКЦ-2002), а також постанови Синодів УГКЦ, тому вона може звершуватися, або не звершуватися – це зазвичай залишається на розсуд настоятеля тієї чи іншої парафії УГКЦ. Однак, коли вона звершується, то потрібно використовувати текст, який має церковне потвердження згідно кодексу канонів Східних церков (ККСЦ-1995, с. 186 (кан. 656)), Інструкції про впорядкування книговидання в УГКЦ (Інструкції), Інструкції щодо подання і затвердження літургійних текстів, їх перевидань і перекладів (ІЩПЗЛТ-2013, с. 66–67), а також канонів Партикулярного права УГКЦ (Канони партикулярного права).

Як і в РКЦ, так і в УГКЦ в ХХІ ст. особливо поширеними стали театралізовані Хресні дороги під час Великого посту (Театралізована Хресна дорога), що звер-

III. ФІЛОСОФСЬКІ ТА БОГОСЛОВСЬКІ АСПЕКТИ РЕЛІГІЙНОСТІ

шуються товариством українських студентів католиків “Обнова” (Театралізована Хресна Дорога), які візуально та емоційно ілюструють події мук та страждання Ісуса Христа.

Місце та час звершення Хресної дороги (Хресного шляху) в УГКЦ у світлі літургійного благочестя Східної та Західної традиції Церкви

Хресна дорога почала звершуватися в Єрусалимі, як ходове богослужіння по тих місцях, якими йшов Ісус Христос на Голгофу (ЛА-2001, с. 112). Власне тому природнім місцем здійснення Хресної дороги в Східній традиції є звичайно певні установленні зупинки для стацій по місту, селу, чи просто навколо храму (Сабат, 2012).

Метою Хресного ходу в Східній традиції по місту, селу, чи навколо храму є нагадування вірним про муки і страждання Христа, які він переніс задля людського спасіння. Хресна дорога має на меті донести людям, що І. Христос переміг смерть і тим самим дарував всім людям надію на спасіння та життя вічне.

У процесі здійснення чину Хресної дороги чи Хресного шляху в Східній традиції зазвичай віруючі переміщуються в якомусь зазначеному напрямку, час від часу зупиняючись для чергових роздумів над стаціями і моляться.

В Західній традиції звично на стінах костелів (храмів) розміщувати по периметру чотирнадцять картин або скульптурних композицій, відповідних чотирнадцяти стаціям Хресного шляху. Таким чином, ті, що моляться Хресну дорогу, під час богослужіння обходять весь храм. Іноді також і в Західній традиції місцями стацій Хресної дороги служать спеціально побудовані поза храмом каплиці. Комплекси таких каплиць у центральній та Східній Європі називаються Кальварії від латинської назви “Голгофи” (Сабат, 2012).

У багатьох римо-католицьких країнах, наприклад, Італії, Іспанії чи Португалії, де монастирі або шановані храми подекуди розташовані в горах або віддалених місцях, уздовж дороги, що веде до святині, встановлюють скульптурні або живописні зображення стацій Хресної дороги, і таким чином богослужіння Хресної дороги поєднується з паломництвом.

Практика поміщати чотирнадцять картин (або скульптурних композицій) Хресної дороги по периметру (чи одну за іншою стацією) у костелі, як це є у Західній традиції, суперечить богослов'ю іконографічного розпису східного храму (КУГКЦ-2011, с. 192–193 (п. 610–614)). Іконографічний розпис східного храму не приписує місць на чотирнадцять стацій картин, чи скульптурних зображень Хресної дороги (Іванців, 1992, с. 55). Практика поміщати чотирнадцять стацій картин (чи скульптурних зображень) Хресної дороги увійшла і поширилася в УГКЦ та навіть у Православній церкві в Україні у кінці ХХ ст. Після виходу Церков із підпілля, коли вносились через незнання чи може і навмисно у іконографічні розписи східних храмів (священнослужителями чи іконописцями) зловживання, тоді подекуди з'явилася практика поміщення в українських храмах чотирнадцяти стацій Хресної дороги (навіть замість певних ікон). В той же час почали практикувати поміщення чотирнадцяти стацій Хресної дороги в канонічно розписаних храмах поверх ікон, що звичайно є нехту-

ванням східно-церковної літургійної та канонічної дисципліни оформлення східного храму (КУГКЦ-2011, с. 192–193 (п. 610–614)).

Поміщення в східному храмі ілюстрацій стацій Хресної дороги відволікає увагу вірних від позачасової дійсності Воскресіння, в яку покликана занурити їх східна іконографія, та повертає їх мислення у історичну площину, що є небезпекою думати не про Ісуса Христа віри присутнього тут і тепер, але про Ісуса Христа історії, який жив, помер і воскрес 2000 років тому. Хоча немає нічого шкідливого для віри у пізнанні історичних фактів життя І. Христа, проте у символізмі східного храму, котрий є наче небом на землі, неприпустимим вважається перенаголошення факту страждань і смерті, оскільки це би могло вести до небезпечного психологізму, змушуючи вірних дивитися на містерію Спасителя не очима віри, а через призму суто людських емоцій, від цього застерігає сам І. Христос, звертаючись до Єрусалимських жінок: “Дочки єрусалимські, не плачте надо мною, а плачте над собою і над вашими дітьми!” (Лк. 23, 28) (Хоменко, (б.р)). Тому в іконографії східного храму головний акцент ставиться не на стражданнях і смерті Ісуса, як це можемо зустріти на заході у римокатолицькому костелі, а на Воскресінні Ісуса Христа, до якого скеровує весь його літургійно-мистецький простір (чи вимір) (Іванців, 1992, с. 145–146).

Як в Східній так і в Західній традиції Хресна дорога може здійснюватися як індивідуально, так і спільною вірних під проводом настоятеля. В той же час коли в Західній традиції літургійне богослов'я дозволяє звершення даного богослужіння в костелі, то в Східній традиції звершення чину Хресного шляху (Хресної дороги) в храмі є не бажаним, оскільки священнослужитель при всіх літургійних чинностях має бути завжди зверненим до престолу храму на Схід, а не ходити по цілому храмі, як при здійсненні цього богослужіння від стації до стації (Липський, 1974, с. 70, 258; Іванців, 1992, с. 55). Місце для звершення Хресного шляху в східному храмі є також невдалим, оскільки в ньому не може бути, як було сказано вище розміщених ілюстрацій до стацій Хресної дороги, як в західному костелі (храмі), а звідси логічно випливає, що дане богослужіння повинно звершуватися поза храмом в східній традиції, а зокрема в УГКЦ.

В усякому разі коли є неможливо здійснити Хресний шлях (Хресну дорогу) в східній традиції поза стінами храму, коли, наприклад, йде сильний дощ, то тоді, як виключення із правил на прохання вірних її може здійснити священник і в стінах храмі, але звичайно на одному місці (оскільки священнослужитель при всіх богослужіннях у візантійсько-слов'янському обряді завжди, навіть у цьому богослужінні, має бути зверненим на Схід). Місцем для звершення цього богослужіння в храмі може бути перед розп'яттям Ісуса Христа, що традиційно виставляється під час Великого посту, або перед тетраподом (чи аналоєм) на якому повинна знаходитися ікона Розп'яття І. Христа (Сабат, 2012). З ціллю катехитично-педагогічною можна навіть здійснювати Хресну дорогу перед входом у храм на сходах де, на мій погляд, допустимо використовувати і навіть змінювати зображення стацій.

У наш час в Україні як в Західній традиції у римокатолицьких костелах, так і в Східній традиції, наприклад, у деяких греко-католицьких та навіть православних храмах, що розташовані в горах або віддалених місцях, уздовж дороги, що веде до

III. ФІЛОСОФСЬКІ ТА БОГОСЛОВСЬКІ АСПЕКТИ РЕЛІГІЙНОСТІ

святині, є встановленні чи встановлюються скульптурні або живописні зображення чотирнадцяти стацій Хресної дороги, і таким чином богослужіння Хресного шляху поєднується з паломництвом та пригадує вірним візуально події мук і страждань Ісуса Христа.

Звершення Хресної дороги як в Східній, так і Західній традиції відбувається під час Великого посту, особливо по п'ятницях. Щороку також відбувається Хресна дорога у Велику п'ятницю у Єрусалимі (Віруючі в Єрусалимі) та Римі (в Колізеї), під проводом Папи Римського (Велика П'ятниця). Практика звершення Хресної дороги (чи Хресного шляху) у Велику п'ятницю відбувається сьогодні і в ПЦУ (УПЦ КП) (У Страсну п'ятницю). В УГКЦ, також існує по декуди дана практика, пригадую, що навіть покійний екзорцист ієромонах Студитьського Уставу, Василь Вороновський звершував її завжди у своєму рідному селі Гумниська, Бузького р-ну Львівської області (Вороновський, 2013).

Висновок

Обряд Хресного шляху чи Хресної дороги зародився в Єрусалимі, а звідти поширився на Східну і Західну традиції. Ціллю його здійснення у Східній і Західній традиціях (хоча через інакше богословське розуміння участі мук і страждань Ісуса) є відобразити у думках та свідомості віруючого своєрідне паломництво до головних місць страждань і смерті Христа. Таким чином, Хресна дорога, як для Сходу так і Заходу складає своєрідне мініатюрне паломництво до святих місць в Єрусалимі, є наче повторним проходженням “дорогою болю”, яку шанували і до сьогодні шанують усі християни, як одне з найосновніших місць паломництва. Через Хресну дорогу віруючі, як Східної так і Західної традиції, незважаючи на інше богословське розуміння участі мук і страждань І. Христа у ній, єднаються з Богом. Через чин Хресного шляху (Хресної дороги) на Сході чи через чин Хресної дороги (Хресного шляху) на Заході віруючі можуть, на мою думку, усвідомити слова Ісусу Христа: “Коли хто хоче йти за мною, нехай себе зречеться, візьме щодня на себе хрест свій і йде за мною. Бо хто захоче спасти свою душу, той її погубить; а хто погубить свою душу задля мене, той її врятує” (Лк. 9, 23–24) (Хоменко, (б.р.).

Потрібно визнати, що Хресна дорога як церковне богослужіння є особливо популярною не тільки в Західній традиції, а також у Східній, і тому безглуздо виступати проти Його звершення взагалі у Церкві. Зважаючи на особливу популярність даного богослужіння серед числа віруючих двох традицій, церковна єрархія повинна застерігати вірних від його прирівняння до Св. Літургії (Меси) чи навіть вивищення над нею.

Говорячи про Хресний шлях (Хресну дорогу) у Східній і Західній традиціях завжди потрібно пам'ятати про інакше богословське розуміння участі мук і страждань І. Христа. Протоієрей С. Горбик підкреслює: “Що західна (католицька) «Хресна дорога», зачіпаючи головним чином, область почуттів, викликає в людини почуття причетності саме історичному моменту. Основним результатом цього співпереживання стає спроба зрозуміти, що почував Христос у момент несення Хреста, залишений учнями й обпліваний юрбою, які муки випробовував Він на Хресті в

момент Розп’яття й т.д. Через подібне переживання, відчувши весь жах останніх годин земного життя Христа, усвідомивши й свою провину за смерть Христа, людина повинна усвідомити свою гріховність і прийти до покаяння. Подібні щирсердечні стани не можуть бути справді духовні, оскільки нагадують більше відчуття глядача в партері театру. Він може глибоко й широко співпереживати талановито поставленій виставі, але при цьому залишатися черствим до власного духовного положення, не сприймати заклик до покаяння як спрямований особисто до нього” (цит. за Горбик, 2013). В той же час зовсім по-іншому виглядає православне розуміння Хресного шляху (Хресної дороги). Так, архієпископ Єгор’ївський Марк, зауважує: “Господь наш Ісус Христос перетерпів ганебну болісну смерть за гріхи всього світу, а Хресна дорога Спасителя на Голгофу – це дорога страждань, але Хрест Він прийняв заради порятунку людей. Голгофська Жертва це вираження вищої любові Бога і Творця до нас, немічним і грішним. Христос Спаситель закликає обраних своїх сприймати Його Хрест саме як знаряддя Перемоги над смертю” (цит. за Головков, 2003, с. 25).

Важливо пам’ятати, що коли ми говоримо про Хресну Жертву Спасителя світу, який воскрес і був прославлений на небесах, засівши праворуч Бога Отця, то надмірне переживання тілесної сторони страждань І. Христа є недоречне і зайве, оскільки воно відволікає від розуміння основної мети Голгофського шляху – спасіння людського роду і Воскресіння І. Христа (Горбик, 2013).

Потрібно не забувати, що коли в Західній традиції Хресна дорога може звершуватися у костелі, то у Східній традиції її звершення суперечить богослов’ю східного храму, тому її місцем звершення можуть бути тільки зупинки, по місту, селу, навколо або поблизу храму. Як виняток із правил, Хресний шлях (Хресна дорога) може звершуватися також у східному храмі, але тільки перед іконою Розп’яття (яка виставляється під час Великого посту) чи перед тетраподом, на якому повинна також знаходитися ікона Розп’яття Ісуса Христа.

Важливо мати на увазі, що в Східній і Західній традиціях для богослужбового вжитку може використовуватися тільки текст Хресної дороги із офіційним церковним potwierдженням.

Не забуваймо, що живемо в час сприятливий і благодатний, коли крок за кроком можемо повернути втрачене, відкинуте чи забути східне, чи західне літургійне благочестя, але робімо це не силою “зараз і вже”, як це свого часу робив московський патріарх Никон у XVII ст., здійснюючи літургійну реформу в Московській православної церкві, чи папа Венедикт XIV у XVIII ст., заявляючи про вищість латинського обряду над усіма іншими, оскільки в такий спосіб можемо спричинити непорозуміння, ненависть та навіть розколи між вірними однієї церковної юрисдикції, а найперше, просвітницькою діяльністю і наполегливою працею у ділі відродження і утвердження автентичного розуміння літургійного благочестя східного чи західного.

Як Західна, так і Східна традиції мають повне право на існування та розвиток свого обрядового життя, як вважає за потрібне, бо одна традиція не є вищою чи нищою над іншою, а є рівними перед Богом. В той же час пам’ятаймо, що не маємо права калькувати та штучно насаджувати літургійне богослов’я Сходу–Заходу чи Заходу–Сходу, оскільки в них існують свої підходи до розуміння і трактування літургійних дій та

III. ФІЛОСОФСЬКІ ТА БОГОСЛОВСЬКІ АСПЕКТИ РЕЛІГІЙНОСТІ

практик. Тому стараймося бути мудрими, второпними та далекоглядними, працюючи для добра і зросту Церкви Христової на землі.

1. Аквитанська, С (Эгерия). (1993). *Паломничество ко Святым местам (Peregrinatio ad Loca Sancta)*. Москва.
2. Блажейовський, Д. (2002). *Рим і обрядово-літургичні дискусії у патріаршій Київській Вселенській Церкві між двома світовими війнами*. Львів.
3. Брокгауз, Ф. А., Ефрон, И. А. (1890–1907). *Энциклопедический словарь*. <http://infoliolib.info/sprav/brokgaus/2/2946.html>
4. *Велика П'ятниця 2015 з Папою Франциском*. (2015). <http://catholicnews.org.ua/velikaruatnicsya-2015-z-parouyu-franciskom>
5. *Віруючі в Єрусалимі відзначили Страсну п'ятницю хресною ходою*. (2015). http://newsradio.com.ua/2015_04_10/V-rujuch-v-rusalim-v-dznachili-Strasnu-pjatnicju-hresnoju-hodoju-1052/
6. Вороновський, В. (2013). *Серія матеріалів. З молитвою у серці хресна дорога – духовне єднання Бога з людьми*. http://buskfamouse.io.ua/s76697/vasil_voronovskiy_-_otec-ekzorcist
7. Головков, М. (2003). Крестный путь или Виа Долороза? *Православный паломник*, 2(15), 22–25.
8. Горбик, С. (2013). *Чин “Хресної дороги” у Київському Православ'ї (історія та сам стародавній Чин “Хресна дорога”)*. <http://kyiv-pravosl.info/2013/03/22/chyn-hresnoji-dorohyu-kyjivskomu-pravoslavji-istoriya-ta-sam-starodavnij-chyn-hresna-doroha/>
9. Дмитриевский, А. А. (1907). *Древнейшие патриаршие типиконы: Святогробский Иерусалимский и Великой Константинопольской Церкви*. Киев.
10. ДПОПБ-1853: *Документы повестующие о ... Православных братствах Литвы и Польши*. (1853). Вильно.
11. ЕХД-2011: *Екологічна Хресна Дорога*. (2011). Івано-Франківськ: Нова Зоря.
12. Іванців, Є. (1992). *Український християнський Схід*. Чікаго.
13. *Інструкція про впорядкування книговидання в УГКЦ (2012)*. (2012). <https://docs.ugcc.ua/1492/>
14. ШЦПЗЛТ-2013: *Інструкція щодо подання і затвердження літургійних текстів, їх перевидань і перекладів. Матеріали Синоду єпископів УГКЦ. Київ, 11-18 серпня 2013 року. Спецвипуск Благовісника Верховного Архієпископства Києво-Галицького УГКЦ 2013 року*. Львів, 66–67.
15. КІАСХ-2001: *Канон і акафіст Страстям Христовим*. (2001). Львів.
16. *Канони партикулярного права Української Греко-Католицької Церкви*. (2023). http://ugcc.ua/documents/kanoni_partikulyarnogo_prava_ugkts_82426.html
17. КУГКЦ: *Катехизм Української Греко-Католицької Церкви “Христос – наша Пасха”*. (2011). Львів.
18. Кияк, С. (2010). Становлення і змість літургійно-обрядової ідентичності українського католицизму. *Науковий вісник Івано-Франківської Теологічної Академії УГКЦ “Добрий Пастир”*. *Теологія*, 3, 144–145.
19. ККСЦ-1995: *Кодекс канонів Східних Церков*. (1995). Львів.
20. Кунцлер, М. (2013). *Літургія Церкви*. Львів.
21. Липський, Б. (1974). *Духовість нашого обряду*. Нью-Йорк, Торонто.

22. ЛА-2001: *Літургійна Агенда (богослужіння, освячення і благословення)*. (2001). Київ.
23. *Міланський едикт*. (2023). <http://catholicencyclopedia.in.ua/milanskiy-edikt>
24. МС-2009: *Молитовник семінарста*. (2009). Дрогобич.
25. *Падіння Єрусалиму перед військом Тита*. (2023). <http://calendate.com.ua/event/1296>
26. ПЗСМ-2006: *Пам'ятка з Святої Місії*. (2006). Львів.
27. ПИЧ-2000: *Пассия или чинопоследование с акафистом Божественным Страстям Христовым*. (2000). Москва.
28. ПИЧ-2003: *Пассия или чинопоследование с акафистом Божественным Страстям Христовым*. (2003). Москва.
29. ПИЧ-2013: *Пассия или чинопоследование с акафистом Божественным Страстям Христовым*. (2013). Москва.
30. *Про Хресну Дорогу в найстаршій традиції*. (2014). <http://www.credo-ua.org/2014/03/112203>
31. Рудейко, В. (2015). *Христос посеред нас. Впровадження у літургійне богослов'я Церков візантійської традиції*. Львів.
32. Сабаг, П. (2012). *Хресна дорога: історія походження і формування, обрядові відмінності*. <http://www.rg.lviv.ua/podcasts/progovidi-ta-duhovni-nauky-406/>
33. Сабаг, П. (2014). Історія виникнення та формування богослужіння Пасії у Київській Церкві. *Калофонія*, 7, 55–67.
34. *Сьогодні - Страстна П'ятниця*. (2023). <http://www.unian.ua/society/1065873-sogodni-strastna-pyatnitsya.html>
35. *Театралізована Хресна Дорога*. (2012). <http://ifds.org.ua/dlja-abiturijenta/2507.html>
36. *Театралізована Хресна дорога*. (2012). <http://trkrai.com/?m0prm=2&showItem=3742>
37. ТУГКЦ-2002: *Типик УГКЦ*. (2002). Львів.
38. *У Страсну п'ятницю лучани пройшли шляхом Христа*. (2023). <http://slovovolyni.com/ukr/volyn/34143>
39. Хоменко, І. (пер.). (б.р.). *Святе Письмо. Новий Завіт*. <https://dyvensvit.org/bible/?1-32>
40. ХД-2004: *Хресна дорога*. (2004). Львів.
41. *Хресна дорога*. (2012). <http://christusimperat.org/uk/node/11891>
42. *Хресна Дорога (Віршована)*. (2012). http://molytva.at.ua/index/khresna_doroga_virshovana/0-66
43. *Хресна дорога (для молоді)*. (2012). http://molytva.at.ua/index/khresna_doroga/0-376
44. *Хресна дорога за душі в чистилищі*. (2012). http://molytva.at.ua/index/khresna_doroga/0-377
45. *Хресна дорога (Ненародженої дитини)*. (2012). http://molytva.at.ua/index/khresna_doroga/0-380
46. *Хресна дорога ненародженого*. (2012). http://molytva.at.ua/index/khresna_doroga/0-379
47. *Хресна дорога (Слідами людського терпіння)*. (2012). http://molytva.at.ua/index/khresna_doroga/0-381
48. *Хресна дорога словами Святого Письма*. (2013). http://molytva.at.ua/index/khresna_doroga/0-373

III. ФІЛОСОФСЬКІ ТА БОГОСЛОВСЬКІ АСПЕКТИ РЕЛІГІЙНОСТІ

49. Kramer, E. (1957). *Kreuzweg und Kalvarienberg. Historische und baugeschi-chtliche Untersuchung*. Köhl - Straßburg.

50. Martini, C. (2023). *Via Crucis Biblica*. <http://www.santigervasioeprotasonovate.it/ViaCrucisMartini.pdf>

51. *Papa Francesco, la via crucis con i bambini*. (2021). <https://www.lapresse.it/coronavirus/2021/04/03/papa-francesco-la-via-crucis-con-i-bambini/>

52. *Storia della Via Crucis al Colosseo dal 1750*. (2011). http://roma.repubblica.it/cronaca/2011/04/22/news/storia_della_via_crucis-15263611/

53. UDC-1991: *Ufficio delle celebrazioni liturgiche del sommo pontefice. Via crucis. Venerdì santo 1991*. (1991). http://www.vatican.va/news_services/liturgy/documents/ns_lit_doc_1991_via-crucis_it.html

54. UDC-2005: *Ufficio delle celebrazioni liturgiche del sommo pontefice. Via crucis al colosseo. Venerdì santo 2005*. (2005). http://www.vatican.va/news_services/liturgy/2005/documents/ns_lit_doc_20050325_via-crucis_it.html

55. UDC-2007: *Ufficio delle celebrazioni liturgiche del sommo pontefice. Via crucis al colosseo. Presieduta dal santo padre Benedetto XVI. Venerdì santo 2007*. (2007). http://www.vatican.va/news_services/liturgy/2007/documents/ns_lit_doc_20070406_via-crucis_it.html

56. UDC-2008: *Ufficio delle celebrazioni liturgiche del sommo pontefice. Via crucis al colosseo. Presieduta dal santo padre Benedetto XVI. Venerdì santo 2008*. (2008). https://www.vatican.va/news_services/liturgy/2008/documents/ns_lit_doc_20080321_via-crucis_it.html

57. UDC-2009: *Ufficio delle celebrazioni liturgiche del sommo pontefice. Via crucis al colosseo. Presieduta dal santo padre Benedetto XVI. Venerdì `santo 2009*. (2009). http://www.vatican.va/news_services/liturgy/libretti/2009/20090410_via-crucis.pdf

58. UDC-2010: *Ufficio delle celebrazioni liturgiche del sommo pontefice. Via crucis al colosseo. Presieduta dal santo padre Benedetto XVI. Venerdì santo 2010*. (2010). http://www.vatican.va/news_services/liturgy/2010/documents/ns_lit_doc_20100402_via-crucis_it.html

59. UDC-2011: *Ufficio delle celebrazioni liturgiche del sommo pontefice. Via crucis al colosseo. Presieduta dal santo padre Benedetto XVI. Venerdì santo 2011*. (2011). http://www.vatican.va/news_services/liturgy/2011/documents/ns_lit_doc_20110422_via-crucis_it.html

60. UDC-2013: *Ufficio delle celebrazioni liturgiche del sommo pontefice. Via crucis al colosseo. Presieduta dal santo padre Francesco. Venerdì santo 2013*. (2013). http://www.vatican.va/news_services/liturgy/2013/documents/ns_lit_doc_20130329_via-crucis_it.html

61. UDC-2014: *Ufficio delle celebrazioni liturgiche del sommo pontefice. Via crucis al colosseo. Presieduta dal santo padre Francesco. Venerdì santo. Roma, 18 Aprile 2014*. (2014). http://www.vatican.va/news_services/liturgy/2014/documents/ns_lit_doc_20140418_via-crucis_it.html

62. UDC-2015: *Ufficio delle celebrazioni liturgiche del sommo pontefice. Venerdì santo passione del signore. Via crucis. Presieduta dal santo padre Francesco. Colosseo Roma, 3 aprile 2015*. (2015). http://www.vatican.va/news_services/liturgy/2015/documents/ns_lit_doc_20150403_via-crucis-meditazioni_it.html

63. UDC-2016: *Ufficio delle celebrazioni liturgiche del sommo pontefice. Venerdì santo passione del signore. Via crucis. Presieduta dal santo padre Francesco. Colosseo Roma, 25 marzo 2016*. (2016). http://www.vatican.va/news_services/liturgy/2016/documents/ns_lit_doc_20160325_via-crucis-meditazioni_it.html

64. UDC-2017: *Ufficio delle celebrazioni liturgiche del sommo pontefice. Venerdì santo passione del signore. Via crucis presieduta dal santo padre Francesco. Colosseo Roma, 14 aprile 2017*.

(2017). http://www.vatican.va/news_services/liturgy/2017/documents/ns_lit_doc_20170414_via-crucis-meditazioni_it.html

65. **UDC-2018:** *Ufficio delle celebrazioni liturgiche del sommo pontefice. Venerdì santo passione del signore. Via crucis presieduta dal santo padre Francesco. Colosseo Roma, 30 marzo 2018.* (2018). http://www.vatican.va/news_services/liturgy/2018/documents/ns_lit_doc_20180330_via-crucis-meditazioni_it.html

66. **UDC-2019:** *Ufficio delle celebrazioni liturgiche del sommo pontefice. Venerdì santo passione del signore. Via crucis presieduta dal santo padre Francesco. Colosseo Roma, 19 aprile 2019.* (2019). http://www.vatican.va/news_services/liturgy/2019/documents/ns_lit_doc_20190419_via-crucis-meditazioni_it.html?fbclid=IwAR1fmT-jDytjpAS0OZM1SMQ-_xPESjGL_RQvtrtqpc3elfwCV2OaSI16QYw

67. *Venerdì Santo “Passione del Signore” – Via Crucis.* (2023). <https://www.vatican.va/content/francesco/it/events/event.dir.html/content/vaticanevents/it/2023/4/7/via-crucis.html>

68. *Venerdì santo. Passione del Signore. Via crucis. Presieduta dal santo padre Benedetto xvi. Venerdì santo. Colosseo Roma, 6 aprile 2012.* (2012). http://www.vatican.va/news_services/liturgy/libretti/2012/20120406_via_crucis.pdf

69. **VC-2020:** *Via crucis 2020. Presieduta dal Santo Padre Francesco. Venerdì Santo. Piazza San Pietro, 10 aprile 2020.* (2020). <https://www.libreriaeditricevaticana.va/img/cms/e-books/Via%20Crucis/italiano/via-crucis.pdf>

70. **VC-2021:** *Via crucis 2021. Presieduta dal Santo Padre Francesco. Venerdì Santo. Piazza San Pietro, 2 aprile 2021.* (2021). https://www.vatican.va/news_services/liturgy/libretti/2021/20210402-libretto-via-crucis.pdf

71. **VC-2022:** *Via crucis 2022. Presieduta dal Santo Padre Francesco. Venerdì Santo, Colosseo Roma, 15 aprile 2022.* (2022). https://www.vatican.va/news_services/liturgy/2022/documents/ns_lit_doc_20220415_via-crucis-meditazioni_it.html

72. **VC-2023:** *Via crucis 2023. Presieduta dal Santo Padre Francesco. Venerdì Santo, Colosseo Roma, 7 aprile 2023.* (2023). https://www.vatican.va/news_services/liturgy/libretti/2023/20230407-libretto-via-crucis.pdf

73. **VCAC-2006:** *Via crucis al colosseo. Venerdì santo 2006. Presieduta dal Santo Padre Benedetto XVI.* (2006). http://www.partecipiamo.it/angela_magnoni/pasqua/preghiere_da_scaricare/card_a_comastri_via_crucis_al_colosseo_venerdi_santo_2006.pdf

74. **VCB-2023:** *Via crucis biblica.* (2023). <http://www.piccolifigli dellaluce.it/pfdl/via-crucis/444-via-crucis-biblica>

75. **VCDVS-2020:** *Via Crucis del Venerdì Santo 2020 con Papa Francesco.* (2020). <https://www.vaticano.com/via-crucis-del-venerdi-santo-programma-2020/>

References

1. Akvitanska, S (Egeriya). (1993). *Palomnichestvo ko Svyatim mestam (Peregrinatio ad Loca Sancta)*. Moskva (in Russian).
2. Blazheiovskiy, D. (2002). *Rym i obriadovo-liturchichni dyskusii u patriarshii Kyivskii Vselenskii Tserkvi mizh dvoma svitovymy viinamy*. Lviv (in Ukrainian).
3. Brokgauz, F. A., Yefron, I. A. (1890–1907). *Entsiklopedicheskii slovar*. <http://infoliolib.info/sprav/brokgaus/2/2946.html> (in Russian).

III. ФІЛОСОФСЬКІ ТА БОГОСЛОВСЬКІ АСПЕКТИ РЕЛІГІЙНОСТІ

4. *Velyka Piatnytsia 2015 z Papoiu Frantsyskom*. (2015). <http://catholicnews.org.ua/velika-pyatnytsya-2015-z-papoyu-franciskom> (in Ukrainian).
5. *Viruiuchi v Yerusalymi vidznachyly Strasnu piatnytsiu khresnoiu khodoiu*. (2015). http://newsradio.com.ua/2015_04_10/V-rujuch-v-rusalim-v-dznachili-Strasnu-pjatnicju-hresnoju-hodoju-1052/ (in Ukrainian).
6. *Voronovskiy, V. (2013)*. Seriia materialiv. Z molytvoiu u sertsii khresna doroha - dukhovne yednannia Boha z liudmy. http://buskfamouse.io.ua/s76697/vasil_voronovskiy_-_otec-ekzorcist (in Ukrainian).
7. Golovkov, M. (2003). Krestnii put ili Via Dolorosa? "*Pravoslavni palomnik*", 2(15), 22–25 (in Russian).
8. Horbyk, S. (2013). *Chyn "Khresnoi dorohy" u Kyivskomu Pravoslavii (istoriia ta sam starodavnii Chyn "Khresna doroha")*. <http://kyiv-pravosl.info/2013/03/22/chyn-hresnoji-dorohy-u-kyivskomu-pravoslavii-istoriya-ta-sam-starodavnij-chyn-hresna-doroha/> (in Ukrainian).
9. Dmitrievskii, A. A. (1907). *Drevneishie patriarshie tipikoni: Svyatogrobskii Ierusalimskii i Velikoi Konstantinopolskoi Tserkvi*. Kiev (in Russian).
10. *Dokumenti povestvuyushchie o ... Pravoslavnikh bratstvakh Litvi i Polshi*. (1853). Vilno (in Russian).
11. *Ekolohichna Khresna Doroha*. (2011). Ivano-Frankivsk: Nova Zoria (in Ukrainian).
12. Ivantsiv, Ye. (1992). *Ukrainskyi khrystyianskyi Skhid*. Chikaho (in Ukrainian).
13. *Instruktsiia pro vporiadkuvannia knyhovydannia v UHKTs* (2012). (2012). <https://docs.ugcc.ua/1492/> (in Ukrainian).
14. Instruktsiia shchodo podannia i zatverdzhennia liturhiinykh tekstiv, yikh perevydan i perekladiv. *Materialy Synodu yepyskopiv UHKTs. Kyiv, 11-18 serpnia 2013 roku. Spetsvypusk Blahovisnyka Verkhovnoho Arkhyiepyskopstva Kyievo-Halytskoho UHKTs 2013 roku*. Lviv, 66–67 (in Ukrainian).
15. *Kanon i akafist Strastiam Khrystovym*. (2001). Lviv (in Ukrainian).
16. *Kanony partykuliarnoho prava Ukrainkoi Hreko-Katolytskoi Tserkvy*. (2023). http://ugcc.ua/documents/kanoni_partikulyarnogo_prava_ugkts_82426.html (in Ukrainian).
17. *Katekhyzm Ukrainkoi Hreko-Katolytskoi Tserkvy «Khrystos - nasha Paskha»*. (2011). Lviv (in Ukrainian).
18. Kyiak S. (2010). Stanovlennia i zmist liturhiino-obriadovoi identychnosti ukrainskoho katolytsyzmu. *Naukovyi visnyk Ivano-Frankivskoi Teolohichnoi Akademii UHKTs "Dobryi Pastyr". Teolohiia. Vyp. 3*, 144–145. (in Ukrainian).
19. *Kodeks kanoniv Skhidnykh Tserkov*. (1995). Lviv (in Ukrainian).
20. Kuntsler, M. (2013). *Liturhiia Tserkvy*. Lviv (in Ukrainian).
21. Lypskyi, B. (1974). *Dukhovist nashoho obriadu*. Niu-York, Toronto (in Ukrainian).
22. *Liturhiina Ahenda (bohosluzhinnia, osviachennia i blahoslovennia)*. (2001). Kyiv (in Ukrainian).
23. *Milanskyi edykt*. (2023). <http://catholicencyclopedia.in.ua/milanskiy-edikt> (in Ukrainian).
24. *Molytovnyk seminarysta*. (2009). Drohobych (in Ukrainian).
25. *Padinnia Yerusalymu pered viiskom Tyta*. (2023). <http://calendate.com.ua/event/1296> (in Ukrainian).
26. *Pamiatka z Sviatoi Misii*. (2006). Lviv (in Ukrainian).

27. *Passiya ili chinoposledovanie s akafistom Bozhestvennim Strastyam Khristovim*. (2000). Moskva (in Russian).
28. *Passiya ili chinoposledovanie s akafistom Bozhestvennim Strastyam Khristovim*. (2003). Moskva (in Russian).
29. *Passiya ili chinoposledovanie s akafistom Bozhestvennim Strastyam Khristovim*. (2013). Moskva (in Russian).
30. *Pro Khresnu Dorohu v naistarshii tradytsii*. (2014). <http://www.credo-ua.org/2014/03/112203> (in Ukrainian).
31. Rudeiko, V. (2015). *Khrystos posered nas. Vprovadzhenia u liturhiine bohoslavia Tserkov vizantiiskoi tradytsii*. Lviv (in Ukrainian).
32. Sabat, P. (2012). *Khresna doroha: istoriia pokhodzhennia i formuvannia, obriadovi vidminnosti*. <http://www.rr.lviv.ua/podcasts/propovidi-ta-duhovni-nauky-406/> (in Ukrainian).
33. Sabat, P. (2014). *Istoriia vynykennia ta formuvannia bohosluzhinnia Passii u Kyivskii Tserkvi. Kalofoniia, 7, 55–67* (in Ukrainian).
34. *Sohodni – Strastna Piatnytsia*. (2023). <http://www.unian.ua/society/1065873-sogodni-strastna-pyatnitsya.html> (in Ukrainian).
35. *Teatralizovana Khresna Doroha*. (2012). <http://ifds.org.ua/dlja-abiturijenta/2507.html> (in Ukrainian).
36. *Teatralizovana Khresna doroha*. (2012). <http://trkrai.com/?m0prm=2&showItem=3742> (in Ukrainian).
37. *Typyk UHKTs*. (2002). Lviv (in Ukrainian).
38. *U Strasnu piatnytsiu luchany proishly shliakhom Khrysta*. (2023). <http://slovovolyni.com/ukr/volyn/34143> (in Ukrainian).
39. Khomenko, I. (Trans.). (n.d.). *Sviate Pysmo. Novyi Zavit*. <https://dyvensvit.org/bible/?1-32> (in Ukrainian).
40. *Khresna doroha*. (2004). Lviv (in Ukrainian).
41. *Khresna doroha*. (2012). <http://christusimperat.org/uk/node/11891> (in Ukrainian).
42. *Khresna Doroha (Virshovana)*. (2012). http://molytva.at.ua/index/khresna_doroga_virshovana/0-66 (in Ukrainian).
43. *Khresna doroha (dlia molodi)*. (2012). http://molytva.at.ua/index/khresna_doroga/0-376 (in Ukrainian).
44. *Khresna doroha za dushi v chystylyshchi*. (2012). http://molytva.at.ua/index/khresna_doroga/0-377 (in Ukrainian).
45. *Khresna doroha (Nenarodzhenoj dytyny)*. (2012). http://molytva.at.ua/index/khresna_doroga/0-380 (in Ukrainian).
46. *Khresna doroha nenarodzenoho*. (2012). http://molytva.at.ua/index/khresna_doroga/0-379 (in Ukrainian).
47. *Khresna doroha (Slidamy liudskoho terpinnia)*. (2012). http://molytva.at.ua/index/khresna_doroga/0-381 (in Ukrainian).
48. *Khresna doroha slovamy Sviatoho Pysma*. (2013). http://molytva.at.ua/index/khresna_doroga/0-373 (in Ukrainian).
49. Kramer, E. (1957). *Kreuzweg und Kalvarienberg. Historische und baugeschi-chtliche Untersuchung*. Köhl - Straßburg (in German).

III. ФІЛОСОФСЬКІ ТА БОГОСЛОВСЬКІ АСПЕКТИ РЕЛІГІЙНОСТІ

50. Martini, C. (2023). *Via Crucis Biblica*. <http://www.santigervasioeprotasonovate.it/ViaCrucisMartini.pdf> (in Italian).

51. *Papa Francesco, la via crucis con i bambini*. (2021). <https://www.lapresse.it/coronavirus/2021/04/03/papa-francesco-la-via-crucis-con-i-bambini/> (in Italian).

52. *Storia della Via Crucis al Colosseo dal 1750*. (2011). http://roma.repubblica.it/cronaca/2011/04/22/news/storia_della_via_crucis-15263611/ (in Italian).

53. *Ufficio delle celebrazioni liturgiche del sommo pontefice. Via crucis. Venerdì santo 1991*. (1991). http://www.vatican.va/news_services/liturgy/documents/ns_lit_doc_1991_via-crucis_it.html (in Italian).

54. *Ufficio delle celebrazioni liturgiche del sommo pontefice. Via crucis al colosseo. Venerdì santo 2005*. (2005). http://www.vatican.va/news_services/liturgy/2005/documents/ns_lit_doc_20050325_via-crucis_it.html (in Italian).

55. *Ufficio delle celebrazioni liturgiche del sommo pontefice. Via crucis al colosseo. Presieduta dal santo padre Benedetto XVI. Venerdì santo 2007*. (2007). http://www.vatican.va/news_services/liturgy/2007/documents/ns_lit_doc_20070406_via-crucis_it.html (in Italian).

56. *Ufficio delle celebrazioni liturgiche del sommo pontefice. Via crucis al colosseo. Presieduta dal santo padre Benedetto XVI. Venerdì santo 2008*. (2008). https://www.vatican.va/news_services/liturgy/2008/documents/ns_lit_doc_20080321_via-crucis_it.html (in Italian).

57. *Ufficio delle celebrazioni liturgiche del sommo pontefice. Via crucis al colosseo. Presieduta dal santo padre Benedetto XVI. Venerdì santo 2009*. (2009). http://www.vatican.va/news_services/liturgy/libretti/2009/20090410_via-crucis.pdf (in Italian).

58. *Ufficio delle celebrazioni liturgiche del sommo pontefice. Via crucis al colosseo. Presieduta dal santo padre Benedetto XVI. Venerdì santo 2010*. (2010). http://www.vatican.va/news_services/liturgy/2010/documents/ns_lit_doc_20100402_via-crucis_it.html (in Italian).

59. *Ufficio delle celebrazioni liturgiche del sommo pontefice. Via crucis al colosseo. Presieduta dal santo padre Benedetto XVI. Venerdì santo 2011*. (2011). http://www.vatican.va/news_services/liturgy/2011/documents/ns_lit_doc_20110422_via-crucis_it.html (in Italian).

60. *Ufficio delle celebrazioni liturgiche del sommo pontefice. Via crucis al colosseo. Presieduta dal santo padre Francesco. Venerdì santo 2013*. (2013). http://www.vatican.va/news_services/liturgy/2013/documents/ns_lit_doc_20130329_via-crucis_it.html (in Italian).

61. *Ufficio delle celebrazioni liturgiche del sommo pontefice. Via crucis al colosseo. Presieduta dal santo padre Francesco. Venerdì santo. Roma, 18 Aprile 2014*. (2014). http://www.vatican.va/news_services/liturgy/2014/documents/ns_lit_doc_20140418_via-crucis_it.html (in Italian).

62. *Ufficio delle celebrazioni liturgiche del sommo pontefice. Venerdì santo passione del signore. Via crucis. Presieduta dal santo padre Francesco. Colosseo Roma, 3 aprile 2015*. (2015). http://www.vatican.va/news_services/liturgy/2015/documents/ns_lit_doc_20150403_via-crucis-meditazioni_it.html (in Italian).

63. *Ufficio delle celebrazioni liturgiche del sommo pontefice. Venerdì santo passione del signore. Via crucis. Presieduta dal santo padre Francesco. Colosseo Roma, 25 marzo 2016*. (2016). http://www.vatican.va/news_services/liturgy/2016/documents/ns_lit_doc_20160325_via-crucis-meditazioni_it.html (in Italian).

64. *Ufficio delle celebrazioni liturgiche del sommo pontefice. Venerdì santo passione del signore. Via crucis presieduta dal santo padre Francesco. Colosseo Roma, 14 aprile 2017*. (2017). http://www.vatican.va/news_services/liturgy/2017/documents/ns_lit_doc_20170414_via-crucis-meditazioni_it.html (in Italian).

65. *Ufficio delle celebrazioni liturgiche del sommo pontefice. Venerdì santo passione del signore. Via crucis presieduta dal santo padre Francesco. Colosseo Roma, 30 marzo 2018.* (2018). http://www.vatican.va/news_services/liturgy/2018/documents/ns_lit_doc_20180330_via-crucis-meditazioni_it.html (in Italian).

66. *Ufficio delle celebrazioni liturgiche del sommo pontefice. Venerdì santo passione del signore. Via crucis presieduta dal santo padre Francesco. Colosseo Roma, 19 aprile 2019.* (2019). http://www.vatican.va/news_services/liturgy/2019/documents/ns_lit_doc_20190419_via-crucis-meditazioni_it.html?fbclid=IwAR1fmT-jDytpAS0OZM1SMQ-_xPESjGL_RQvtrtqpc3e1fwCV2OaSII6QYw (in Italian).

67. *Venerdì Santo “Passione del Signore” – Via Crucis.* (2023). <https://www.vatican.va/content/francesco/it/events/event.dir.html/content/vaticanevents/it/2023/4/7/via-crucis.html> (in Italian).

68. *Venerdì santo. Passione del Signore. Via crucis. Presieduta dal santo padre Benedetto XVI. Venerdì santo. Colosseo Roma, 6 aprile 2012.* (2012). http://www.vatican.va/news_services/liturgy/libretti/2012/20120406_via_cruci.pdf (in Italian).

69. *Via crucis al colosseo. Venerdì santo 2006. Presieduta dal Santo Padre Benedetto XVI.* (2006). http://www.partecipiamo.it/angela_magnoni/pasqua/preghiere_da_scaricare/card_a_comastri_via_crucis_al_colosseo_venerdi_santo_2006.pdf (in Italian).

70. *Via crucis biblica.* (2023). <http://www.piccolifigliidellaluce.it/pfdl/via-crucis/444-via-crucis-biblica> (in Italian).

71. *Via Crucis del Venerdì Santo 2020 con Papa Francesco.* (2020). <https://www.vaticano.com/via-crucis-del-venerdi-santo-programma-2020/> (in Italian).

72. *Via crucis 2020. Presieduta dal Santo Padre Francesco. Venerdì Santo. Piazza San Pietro, 10 aprile 2020.* (2020). <https://www.libreriaeditricevaticana.va/img/cms/e-books/Via%20Crucis/italiano/via-crucis.pdf> (in Italian).

73. *Via crucis 2021. Presieduta dal Santo Padre Francesco. Venerdì Santo. Piazza San Pietro, 2 aprile 2021.* (2021). https://www.vatican.va/news_services/liturgy/libretti/2021/20210402-libretto-via-crucis.pdf (in Italian).

74. *Via crucis 2022. Presieduta dal Santo Padre Francesco. Venerdì Santo, Colosseo Roma, 15 aprile 2022.* (2022). https://www.vatican.va/news_services/liturgy/2022/documents/ns_lit_doc_20220415_via-crucis-meditazioni_it.html (in Italian).

75. *Via crucis 2023. Presieduta dal Santo Padre Francesco. Venerdì Santo, Colosseo Roma, 7 aprile 2023.* (2023). https://www.vatican.va/news_services/liturgy/libretti/2023/20230407-libretto-via-crucis.pdf (in Italian).